

Gerritsen & Zonen, in graan en politiek

door J.G. SMIT

De door H.A. Gerritsen in 1845 opgerichte firma voor de handel in hooi en stro en later in graan is anderhalve eeuw lang een van de beeldbepalende bedrijven van Amersfoort geweest. De pakhuizen waren herkenbare objecten in de stad, eerst aan het Plantsoen en in de binnenstad, later aan de Eem. Datzelfde geldt min of meer voor de tweede generatie eigenaren. De zoons van H.A. Gerritsen, Carel Victor en David, waren achtereenvolgens in de jaren 1880-1885 en 1890-1916 de boegbeelden van toenmalig vrijzinnig en progressief Amersfoort. De wijze waarop de gebroeders in de gemeenteraad werden gekozen, tekent de felle strijd die aan het eind van de 19de en begin van de 20ste eeuw in de stad werd gevoerd tussen de behoudende en de vooruitstrevende inwoners.

De stamvader en zijn gezin Pasen 1845 deed een zekere H.A. Gerritsen belijden bij de Nederlandse hervormde gemeente in de Amersfoortse Sint-Joriskerk. Hij woonde nog niet zo lang in de stad en was daar op 10 maart gehuwd met de jonge, nog net geen 20 jaar oud zijnde Elisabeth Brassier Rijss. Zij was in 1825 in Houtrijk en Polanen, gelegen in de buurt van Haarlem, geboren als dochter van Simon Rijs of Rijss, koopman en landbouwer. De naam Brassier kreeg Elisabeth bij haar geboorte mee van Roelof Brassier, de tweede man van haar grootmoeder Anna Siemons met wie deze in 1795 huwde en daarna woonde in het veerhuis aan het Haarlemmerplein in Amsterdam. De echte grootouders van Elisabeth waren onder meer afkomstig uit Hindeloopen in Friesland en Haringhuizen in West-Friesland, uitgesproken protestantse plekken in het Nederland van toen. Opvallend aan het huwelijk Gerritsen-Brassier Rijss is dat het niet werd gesloten in de woonplaats van de bruid (wat tot een generatie geleden gebruikelijk was), en dat onder de getuigen bij het huwelijk slechts één ver familielid aanwezig was. De getuigen waren namelijk Pieter Hovij van Breemen, fourier in garnizoen in Den Haag, behuwdneef van bruidegom, Herman Leonard Mulder, officier van kleding, Nicolaas Hermanus Potgieter, boekhouder en Arie de Jong, logementhouder. De drie laatstgenoemden woonden in Amersfoort.

Gerritsen gaf bij zijn huwelijk magazijnmeester op als beroep. Op 9 augustus 1845 richtte hij de firma H. Gerritsen op, handelend in hooi en stro, waarmee hij zich als zelfstandig ondernemer vestigde. In 1846 was hij als 'leverancier te Amersfoort' getuige bij het huwelijk van een schoonzuster, waarna hij in 1847

nog korte tijd in Haarlem gewoond heeft als koopman. Daarna keerde Gerritsen definitief terug naar Amersfoort, waar hij zijn leven lang op de Kamp bleef wonen. Via inschrijving kreeg hij de levering van hooi, stro en graan aan het daar gelegerde regiment rijdende artillerie in handen. De contracten voor de levering van voedsel en legeringsbehoeften voor manschappen en paarden waren lucratief. Voor het gezin Gerritsen brachten ze een behoorlijk welstands-niveau mee en voor de vader aanzien en prestige in de stad. Hij verkreeg functies in de organisatie van de hervormde gemeente, haalde in juli 1865 bij door de kiesvereniging *Amersfoort* gehouden stemming voor de groslijst voor de gemeenteraadsverkiezingen net niet voldoende stemmen om kandidaat gesteld te worden¹ en was van 1878 tot 1884 voorzitter van de plaatselijke Kamer van Koophandel.

Gerritsen was de buitenstaander die als magazijnmeester de financiële mogelijkheden zag die de leveranties aan het garnizoen boden, waar Amersfoortse ingezetenen juist in de armoedige jaren 1840 de kansen lieten liggen. De zaken gingen al spoedig goed. Op 20 januari 1852 diende Gerritsen bij de gemeenteraad het voorstel in, op het erf nabij het hooimagazijn een derde hooiberg te mogen oprichten, waarvoor hij bereid was 25 gulden meer huur te betalen. De raad vond de bestaande voorzieningen voldoende en wees het verzoek af.² De opslagruimten voor hooi en stro van de firma lagen aan de Coninckstraat en aan de Flierbeek bij het Plantsoen, aan de rand van de binnenstad met gemakkelijke verbindingen naar het platteland en met de aan- en afvoerroutes over water. Aan de Pothstraat had de firma pakhuizen en een havermagazijn. In 1870 kocht Gerritsen het grote fouragemagazijn aan, dat hij tot dan toe van de gemeente huurde.³ Het bedrijf werd in 1872 uitgebreid met de handel in buitenlandse granen, waarvoor pakhuizen in de Kreupelstraat en op de Beestenmarkt werden gebouwd.

De levensloop van H.A. Gerritsen hoeft op zich niet merkwaardig te zijn, ware het niet dat de initialen H.A. voor de voornamen Henricus Aloysius staan, die weinig protestants aandoen. Henricus Aloysius Gerritsen was op 6 juli 1818 in het Noord-Brabantse Ravenstein geboren als zoon van een ongehuwde rooms-katholieke moeder. Deze was afkomstig uit het in de buurt van Ravenstein gelegen Dieden, waar zij het oudste kind was in een gezin dat een zekere welstand moet hebben gekend. Maria Wilhelmina Gerritsen en haar broers en zusters waren rond 1800 namelijk de enige kinderen in Dieden die bij hun doop twee voornamen meekregen. Bovendien is de geboorte van haar zoon niet aangegeven door een toevallige buurman, maar door een vroedmeester, wat ook op enige welstand wijst. Waar Henricus Aloysius is geboren, is dus bekend, maar niet waar hij is getogen. Tussen zijn geboorte in 1818 in een katholieke gemeenschap in Noord-Brabant en zijn huwelijk en daaropvolgende hervormde belijdenis in 1845 in Amersfoort liggen 27 nog onbekende jaren.

Uit het huwelijk van Hendrik Gerritsen, zoals hij zich kortweg noemde, en Elisabeth Brasser Rijss werden acht kinderen geboren, vijf zonen en drie dochters. Het eerste en het laatste kind overleden op jonge leeftijd. De twee oudste zonen volgden opleidingen voor de handel en werden klaargestoomd voor de opvolging in het bedrijf. Als twintigers werden zij in 1876 deelgenoot. Derde zoon Johan Gerard Gerritsen bracht het onder meer tot secretaris en gemeenteontvanger van Leersum en burgemeester van Breskens, Groede en Nieuwvliet. Oudste dochter Jeannette Wilhelmina huwde als laatste van de drie dochters in 1885 met C.M. Visser, op dat ogenblik rijksontvanger in Baarn en daarna achtereenvolgens in Kampen, Delft en Den Haag. Dochter Engelina huwde in 1879 M.J. Hengeveld, een zoon van de grondlegger van de Rijksveeartsenijschool in Utrecht, en derde dochter Egbertina trouwde in 1879 met P. Fockens, leraar aan de Amersfoortse H.B.S.

Hendrik Gerritsen was een trouw steunpilaar van de hervormde gemeente in Amersfoort in de jaren 1850-'70. Daarin voerde gedurende de gehele 19de eeuw

De graanpakhuizen van de firma Gerritsen aan de Koppel in het begin van de 20ste eeuw. De eerste steen voor het linker pakhuys werd in 1894 gelegd door Hendrik Gerritsen en die voor het rechter in 1897 door zijn broer Marius Dirk Johan. Beiden waren zonen van David Gerritsen. De pakhuizen werden net voor de laatste eeuwwisseling afgebroken. GAA.

de conservatief-orthodoxe richting de boventoon, in de tweede helft van die eeuw samenvallend met de dominant aanwezige anti-revolutionaire politieke stroming in de stad. Zo waren de combinaties ouderling-gemeenteraadslid en ouderling-burgemeester niet ongebruikelijk. De plaatselijke predikanten kwamen regelmatig bij Gerritsen op bezoek. Van de kinderen werd verwacht dat zij stichtelijke woorden en vermaningen ter harte namen en dat zij rond hun achttiende levensjaar door het doen van belijdenis zouden toetreden tot de gemeente. Aan dit verwachtingspatroon voldeed alleen de oudste dochter. De tienerzoon wensten niet daaraan te voldoen en de jongere dochters volgden hun broers daarin. Oudste zoon Carel Victor weigerde aan tafel te bidden, naar de kerk te gaan en ook om aangenomen te worden. De oplossing voor de conflictsituatie thuis werd gevonden in een verhuizing van de zoon naar Londen, waar hij werk vond op een handelskantoor.⁴

Tweede zoon David stelde zich gematigder op. Toen hij begin 1871 de 19-jarige leeftijd had bereikt, koos hij er met Pasen van dat jaar voor belijdenis te doen bij de kleine Amersfoortse gemeente van de Remonstrantse Broederschap.⁵ Of dit een welbewuste keuze is geweest of een compromis-oplossing in de conflicten tussen David en zijn ouders over zijn kerkgang, weten we niet. Ook is mogelijk, dat de toen meest op de voorgrond tredende persoonlijkheid in de Amersfoortse Broederschap, de rector van het gymnasium dr. D. Burger, of de omgang met diens kinderen een bijzondere invloed op de jonge David heeft gehad. Tegelijk met hem deden namelijk twee kinderen van Burger en nog zeven andere jongeren belijdenis.⁶ Tussen de negen jongelieden uit remonstrantse gezinnen zal de remonstrantse belijdenis van de zoon van een vooraanstaand lid van de hervormde kerk het nodige opzien hebben gebaard in het Amersfoort van die dagen. Wat verder ook de achtergrond van Davids keus is geweest, een zekere zelfbewustheid kan de jonge Gerritsen niet worden ontzegd. Hij en zijn broer Carel zijn lang de enige Amersfoortse jongeren gebleven, die op 18- of 19-jarige leeftijd niet min of meer vanzelfsprekend de kerkelijke richting van hun ouders kozen. David werd in zijn keus gevolgd door zijn twee jongere zusters, die rond hun achttiende ook voor de remonstrantse kerk kozen.

Het politieke leven in Amersfoort, dat in de eerste jaren na de invoering van Thorbeckes gemeentewet in 1851 een uitgesproken liberale activist had gekend in de persoon van mr. L. Zegers Veeckens,⁷ was in de jaren 1860 ingeslapen. Bij de raadsverkiezingen van 1869 kwam er een sterke roep om vernieuwing en stegen protesten op tegen de meestal vanzelfsprekende herverkiezing van aftredende raadsleden. Dat resulteerde in eerste instantie in de verkiezing van twee nieuwe raadsleden, onder wie de gewezen Amsterdamse suikerraffinadeur W.A. Croockewit. Voor hem moest P. Methorst jr., telg van een vooraanstaande familie van notabelen die sinds 1700 in Amersfoort (mede) de dienst uitmaakte, het veld ruimen. Ook in de tweede helft van de jaren 1870 kozen de kiezers met eni-

ge regelmaat voor gematigd vooruitstrevende heren, die nog kort in Amersfoort woonden en die door hun beroepsbezigheden de aandacht op zich hadden gevestigd, zoals de quaker en commissionair J. Keijser en de remonstrantse rechtbankprocureur M.L. Celosse.

De denkbeelden van de meer progressieve liberalen gingen voor de meeste kiezers een of meer stappen te ver. Zo werden bij de raadsverkiezingen in de zomer van 1877 de vijf aftredende raadsleden met overweldigende meerderheden van tussen de 241 en 266 stemmen herkozen, terwijl 172 stemmen al voldoende zouden zijn geweest. De progressief Van den Wall Bake, voor wie actief was gelobbyd, haalde slechts 45 stemmen. P.A. Huet haalde er 3 en Carel Victor Gerritsen 2. In de volgende vier jaren veranderde de stemming in de stad totaal, mede door toedoen van de publicitaire activiteiten van laatstgenoemde. Carel Gerritsen was tijdens zijn verblijf in Londen bevriend geraakt met vooraanstaande personen uit de wereld van de vrijdenkerij en de emancipatie- en sociale hervormingsbewegingen zoals de Fabian Society, die toen voor een levendige debatacultuur in de stad zorgden en via hun publicaties internationaal aanhang verwierven. In de Britse hoofdstad is Carel ook volledig vrijdenker geworden. Toen hij wegens een oogziekte van zijn vader naar Amersfoort moest terugkeren om in de handelsfirma opgenomen te worden, nam hij zijn progressieve ideeën naar zijn vaderstad mee.

Dankzij het inkomen van het familiebedrijf, waarin zijn vader en jongere broer mede de leiding hadden, was Carel in de gelegenheid veel tijd en geld te steken in het volgen van de Nederlandse en buitenlandse progressieve literatuur en tijdschriften en in het schrijven van eigen opiniërende artikelen. Hij organiseerde lezingen, liet door hemzelf geschreven artikelen op eigen kosten in druk verschijnen⁸ en verspreidde zijn en andermans ideeën via zijn eigen weekblad *Ons Blad*.⁹ Ook liet Carel zich voorstaan op zijn vriendschap met Multatuli en haalde hij deze in 1880 naar Amersfoort voor een lezing, waarbij de beroemde vrijdenker bij hem thuis logeerde. Een en ander heeft begrijpelijkerwijs heel wat beroering teweeggebracht in 'het bekrompen stadje dat toen overwegend anti-revolutionair was', zoals Aletta Jacobs in haar herinneringen formuleerde.¹⁰ Carels manier van het bespelen van de publieke opinie was men in Amersfoort sedert de dagen van Zegers Veeckens in het geheel niet meer gewend.

De raadsverkiezingen van 1881 In 1881 vonden in Amersfoort twee verkiezingen plaats. Die voor een lid van de Tweede Kamer verliep vrij tam. In het hoofdkiesdistrict Amersfoort, dat zich ook uitstreckte over Baarn en Barneveld, kwam minder dan de helft van de kiezers op – in de stad zelf iets meer dan de helft – en de anti-revolutionair Ae. baron Mackay werd met grote meerderheid van stemmen gekozen. De gemeenteraadsverkiezingen in datzelfde jaar brachten meer spektakel. Eénderde van de vijftien raadsleden was aan de beurt van aftreden: wethou-

der en rentenier W.A. Croockewit, commissionair P. Methorst jr.,¹¹ notaris A.H. Drijfhout van Hooff, oud-officier van justitie mr. S.J.Th.H. Nedermeijer ridder van Rosenthal en mr. J.G.A. van Zijst, griffier van het kantongerecht. Tezamen vormden zij een respectabel, welgesteld en braaf gezelschap. Zij vertegenwoordigden bij uitstek de categorieën die traditioneel en bij voortduring in de 19de-eeuwse Amersfoortse raad vertegenwoordigd waren. Ook sociaal behoorden zij tot de bovenlaag van de stad. Zo was Methorst, bijna onafgebroken raadslid sinds 1865 en bovendien penningmeester van de Poth, de al uit de Middeleeuwen daterende inrichting voor armenzorg, en van de Bunschoter Veen en Veldendijkpolder, een nazaat van een van de voornaamste 18de-eeuwse regentenfamilies van de stad en waren zijn vader en oom regelmatig gekandideerd voor de post van ouderling van de hervormde kerk. Van Rosenthal was zojuist ouderling geworden.

Een verkiezing voor leden van de gemeenteraad betekende in het toenmalige kiesstelsel, dat de ruim 600 Amersfoortse mannen die het kiesrecht bezaten omdat zij ten minste 15 gulden aan belasting betaalden over de (huur)waarde van hun huis en grondbezit en over het patentrecht voor hun bedrijf en winkel, op blanco stembriefjes zoveel namen van kandidaten voor de raad konden invullen als er te vervullen vacatures waren. In principe was elk van de ruim 600 kiesgerechtigden een mogelijke kandidaat en kon bij wijze van spreken ieder op zichzelf stemmen. Om al te grote versnippering bij de verkiezing te voorkomen, werd het fenomeen van de kiesvereniging in het leven geroepen. In Amersfoort ontstonden in 1857 twee van dergelijke verenigingen onder de namen *De Een-dragt* en *Amersfoort*. Eerstgenoemde was door leden van de sociëteit Concordia opgericht. Programmatische verschillen tussen de twee verenigingen waren er nauwelijks, iets waar de naamgeving ook al op wijst, zodat het voornaamste verschil bestond uit de keuze van de tot kandidaat gestelde personen.

Kort voor de datum van de raadsverkiezing kwamen de kiesverenigingen enkele keren bijeen. In een eerste vergadering stemden de leden voor een groslijst van kandidaten, waarna in een tweede bijeenkomst deze lijst werd teruggebracht tot het aantal raadsvacatures. Bij de oprichting van de kiesverenigingen en in de eerste jaren daarna werd door de leden alleen gestemd. In 1865 schijnt voor het eerst te zijn overgegaan tot bespreking van de voors en tegens van de kandidaten, waartoe traditiegetrouw doorgaans het grootste deel van de aftredende raadsleden behoorde.¹² De kiesverenigingen bevalen vervolgens in advertenties in de plaatselijke krant hun kandidaten aan. Ook groepen anonieme kiezers maakten van dit middel gebruik om de aandacht op hun kandidaten te richten. Zo verschenen in 1857 en 1865 advertenties, ondertekend door 'eenige kiezers', waarin een tweetal middenstanders werd aanbevolen en waarin men zich afzette tegen het te hoge aantal juristen in de raad.¹³ Daarin kan men een vroege voorloper van de 20ste-eeuwse middenstandspartijen zien.

Voor de raadsverkiezing, die op 19 juli 1881 zou plaatsvinden, besloten de nog steeds bestaande neutrale kiesvereniging *Amersfoort* en de inmiddels nieuwe gematigd-liberale kiesvereniging *Vooruitgang* eind mei de vijf aftredende raadsleden kandidaat te stellen voor hun herverkiezing. De rooms-katholieke kiesvereniging *Recht voor Allen* hield zich afzijdig. Voor de vijf aftredenden, onder wie zich geen rooms-katholieken bevonden – Croockewit was remonstrant, Van Zijst oud-katholiek, de andere drie Nederlands-hervormd –, publiceerde deze vereniging geen aanbeveling en evenmin stelde zij eigen kandidaten. De anti-revolutionairen beschikten nog niet over een eigen kiesvereniging. In aansluiting op de plaatselijke afdeling van de kiesvereniging *Nederland en Oranje*, opgericht voor de verkiezing van leden van de Tweede Kamer, koesterden zij wel plannen om ook voor de gemeenteraadsverkiezingen tot een kiesvereniging te komen.¹⁴ Een nieuwe kandidatuur van de vijf aftredenden stuitte bij de anti-revolutionairen op weinig bezwaren.

De dreigende herverkiezing van de vijf notabelen heeft een grootschalige oppositie op de been gebracht. Want behalve dat zij respectabel en braaf waren, hadden vier van de vijf heren ook in meer of minder mate een conservatieve inborst. Alleen Croockewit kan als gematigd liberaal worden aangemerkt. Belangrijkste organisator van de oppositie werd Carel Victor Gerritsen. Behalve op de conservatieve trekken van de aftredende raadsleden richtten Carel en zijn medestanders hun pijlen vooral op een proces waarin de stad betrokken was geraakt door een in de ogen van de oppositie ondoordacht raadsbesluit. De gemeente had namelijk bij het kantongerecht een proces aangespannen tegen de stoombootondernemers Houtzaager & Van Veen, die met hun schip 'De Burgemeester van Amersfoort' een veerdienst onderhielden op Amsterdam. Zij weigerden nog langer het vuur-, ton- en havengeld te betalen dat bij de vaart over de Eem verschuldigd was. Het proces ging over de vraag of deze heffing een gebruikersheffing was, bestemd om het trekkpad langs de Eem en het paalwerk langs en in de rivier te onderhouden, zoals de gemeente beweerde, of een plaatselijke belasting waarvoor de wettelijke basis ontbrak omdat er geen verordening aan ten grondslag lag. In 1881 vormde nog steeds een Koninklijk Besluit uit 1830 de grondslag, waarin de oorspronkelijk 18de-eeuwse heffing destijds opnieuw was vastgelegd. De progressieve oppositie verweet de gemeente voor een verloren zaak te strijden en nam het de raad kwalijk gemeenschapsgelden over de balk te smijten. Op 27 juni had de kantonrechter uitspraak gedaan: hij achtte zich onbevoegd omdat naar zijn mening de door de gemeente ingestelde vordering een overtreding was van een – niet-bestaande – belastingverordening.¹⁵

Aanvankelijk heeft Gerritsen zich als persoon in de verkiezingsstrijd op de achtergrond gehouden. Als vijf nieuwe kandidaat-raadsleden schoof de oppositie in een advertentie, ondertekend door 'een zeer groot aantal kiezers', naar

voren: mr. H. Croockewit jr., H.W.A. van den Wall Bake, mr. J.M. Richelle, P.A. Huet en mr. J. Heijligers.¹⁶ Vijf nieuwe namen met enkele grote verrassingen. Croockewit was een zwaargewicht: kantonrechter – hij was het die de voor de gemeente nadelige uitspraak had gedaan –, regent van de Poth en president van sociëteit Amicitia. Richelle, een rooms-katholieke notaris, en Heijligers, een oud-katholieke advocaat, waren respectabel maar behoorden als import nog nauwelijks tot het plaatselijke establishment. De verrassingen waren Van den Wall Bake en Huet, de directeuren van de in 1873 opgerichte Amersfoortsche Beijersch-Bierbrouwerij. Huet was bovendien in 1881 bezig met het oprichten van een fabriek van metselsteen. Bake en Huet waren twee relatief jonge ondernemers (respectievelijk 31 en 42 jaar oud) en representanten van het nieuwe bedrijfsleven dat zich omstreeks deze tijd in en rond Amersfoort vestigde.

Door een zeer groot aantal kiezers is besloten om op
DINSDAG 29 JULI hun stem uittebrengen op:

Mr. H. Croockewit, Jr.
H. W. A. vanden Wall Bake.
Mr. J. M. Richelle.
Paul A. Huet.
Mr. J. Heijligers.

Advertentie voor de kandidaat-raadsleden van de oppositie in de Amersfoortsche Courant van 12 juli 1881.

De Kiesvereniging „RECHT VOOR ALLEN“
 stelt nu haren kandidaat, bij de verkiezing voor leden van den gemeenteraad op Dingsdag den 2^{en} Augustus a. s., den Heer:

Mr. J. M. Richelle

en noodigt hare medkiesers uit op dien heer hante steen uittebrengen, niet alleen, maar oock – ten einde tot eene nieuwe vrije keuze te geraken – op de Heeren:

Mr. H. Croockewit Jr.,
P. A. Huet

die geen zitting zom kunnen nemen, wijs zijn kroeder lid van den raad is, en
 die bedacht heeft.

AMERSFOORT, 26 Julij 1881. **HET BESTUUR.**

Advertentie in de Amersfoortsche Courant van 29 juli 1881 van de kiesvereniging Amersfoort en van de rooms-katholieke kiesvereniging Recht voor Allen.

Behalve deze vijf personen meldden zich nog meer kandidaten aan. Dat dwong de *Amersfoortsche Courant* partij te kiezen, iets wat dit orgaan met het oog op zijn abonneebestand liever had ontlopen. Nadat eerder de plaatsing van ingezonden stukken over de verkiezingen was geweigerd – ‘wie over de verkiezingen schrijven wil, kan dit per advertentie naar tarief doen’, was het standpunt –, sprak de krant zich in zijn editie van 15 juli 1881 onverbloemd uit voor de vijf aftredende raadsleden. Door hen te kiezen zou ‘de eendragt worde[n] bestendig, die zoo veeljarig heeft geheerscht in Amersfoort, daardoor geleidelijk vooruitgegaan en in welvaart toegenomen’. Op dinsdag 19 juli, de dag van de verkiezingen, plaatste hoofdredacteur-eigenaar A.H. van Cleeff een uitgebreid redactioneel commentaar in zijn krant. Hij sprak zijn ‘fameuze verbazing’ erover uit, dat geen der vijf aftredende raadsleden voorkwam op de kandidatenlijsten van de oppositie. Hij vroeg zich hardop af, wie van de opposanten wel geschikt en bekwam was, te meer daar er onder hen al waren die zich hadden terugge-

trokken. Dit sloeg op Richelle, die per advertentie liet weten niet in aanmerking te willen komen. Van Cleeff wees vervolgens op het gevaar, dat de stemmen van de kiezers over te veel kandidaten verdeeld zouden kunnen raken. Daardoor was de kans groot, dat door bijna niemand gewenste personen toch verkozen konden worden. Ten slotte riep hij op zo veel mogelijk ter stembus te gaan, liefst vroegtijdig om onverwachte verhindering te voorkomen, want 'in de tegenwoordige omstandigheden [kon] zelfs één stem haar overwegend gewicht uitoefenen'.

De verkiezingsstrijd resulteerde in een, vergeleken met andere plaatsen, hoge opkomst. 63% van de 616 stemgerechtigden bracht zijn stem uit. De uitslag toonde aan, dat de vrees van de *Amersfoortsche Courant* voor versnippering terecht was geweest. Beide partijen ondervonden er nadeel van. Bovendien waren er nog andere, 'partijloze', kandidaten die stemmen trokken. De vijf aftredende raadsleden bezetten weliswaar de bovenste plaatsen van de verkiezingsuitslag, maar alleen W.A. Croockewit werd rechtstreeks gekozen. De andere vier werden naar de herstemming verwezen omdat zij niet de kiesdeler – de helft plus een stem – hadden gehaald. Na de vijf kwamen op gepaste afstand de kandidaten van de oppositie. Tamelijk grote aantallen stemmen werden verder nog gehaald door de vier rooms-katholieken A. Kamerbeek, grutter, H.J. Wiedenbrugge en W.H.J. Vermolen, winkeliers, en J. Sinnige, koopman. Blijkbaar waren er toch vanuit het rooms-katholieke deel van de bevolking kandidaat-raadsleden naar voren geschoven. C.V. Gerritsen haalde slechts 29 stemmen.

Deze verkiezingsuitslag maakte een herstemming nodig tussen de nummers 2 tot en met 9 voor vier zetels in de raad. Ook dit keer laaide het verkiezingsvuur hoog op. Een commentaar van de *Amersfoortsche Courant*, dat 'die gloeiende belangstelling voor de raadsplaatsen zich nu niet heeft uitgestrekt voor de raadszaken', beantwoordde de oppositie met – in de woorden van genoemde krant – 'hernieuwde aanvallen en hatelijkheden'. Van Cleeff gaf 'alle bezadigde en welkenkende kiezers, die opregtelijk vrede en liefde tusschen burgers van alle standen wenschen' nog wel de aanbeveling de vier aftredenden te herkiesen, maar onthield zich van verder commentaar om niet opnieuw tot polemieek aanleiding te geven (lees: het mikpunt te worden van Gerritsens aanvallen).¹⁷

De strijd kreeg ditmaal een andere wending doordat de rooms-katholieke kiesvereniging *Recht voor Allen* het strijdperk betrad. Zij maakte haar strategie per advertentie in de kranten bekend. De vereniging, waarvan Kamerbeek voorzitter was, beval Richelle aan, de enige rooms-katholiek onder de acht kandidaten, van wie bekend was dat hij de functie niet ambieerde, en riep op de andere stemmen zodanig uit te brengen dat nieuwe verkiezingen nodig zouden zijn. Dat konden de kiezers bereiken door op H. Croockewit te stemmen – daar zijn broer W.A. al gekozen was en inmiddels benoemd verklaard zou hij geen zitting kunnen nemen – en op Huet, die voor een kandidatuur bedankt zou hebben. Wer-

den deze kandidaten verkozen, dan konden de vacatures niet worden vervuld en zou een nieuwe, vrije verkiezing nodig zijn met de mogelijkheid nieuwe kandidaten te stellen.

Dit advies, dat op een monsterverbond tussen de rooms-katholieken en de progressief-liberalen neerkwam met als doel de conservatieven en anti-revolutionairen zoveel mogelijk afbreuk te doen, is door de kiezers goed opgevolgd. Hoewel bij de tweede stemming op 2 augustus 1881 het aantal uitgebrachte stemmen bijna evenveel was als op 19 juli, laat de uitslag een aardverschuiving zien. De drie opposanten Bake, Huet en H. Croockewit eindigden met grote voorsprong op de plaatsen 1, 2 en 3. De vierde kandidaat van de oppositie, Richelle, haalde evenveel stemmen als Van Rosenthal, hoewel bekend was dat hij geen zitting zou nemen. Van Rosenthal werd reglementair benoemd verklaard omdat hij ouder in jaren was. De aftredende leden Van Hooff, Methorst en Van Zijst eindigden als laatsten. Nu deed zich de verwachte complicatie voor: H. Croockewit kon geen raadslid worden. Omdat bovendien ridder Van Rosenthal in de volgende dagen bedankte, ontstonden er twee vacatures, te vervullen in een vrije verkiezing.

Voor de derde keer ontbrandde de verkiezingsstrijd tussen conservatieven, anti-revolutionairen en gematigd-liberalen enerzijds en progressieve en radicale liberalen in alliantie met de rooms-katholieken anderzijds. Kiesvereniging *Amersfoort* kandideerde als eerste en stelde Methorst en Van Zijst voor. In anonieme advertenties, ondertekend namens 'vele kiezers' of 'enige kiezers', werden de duo's Gerritsen-Van Zijst, Richelle-Gerritsen of Heijligers-baron Nepveu¹⁸ aanbevolen. Ook verschenen advertenties uitsluitend ten gunste van Gerritsen, 'die getoond heeft de belangen der ingezetenen te behartigen', en van Sinnige, 'die met bekwaamheid de handels- en scheepvaartbelangen zal verdedigen'. Inderdaad heeft Carel Gerritsen zich nu nadrukkelijk kandidaat gesteld.

Op vrijdag 19 augustus 1881, de dag van de nieuwe verkiezing, nam Van Cleeff in zijn *Amersfoortsche Courant* weer een uitgebreid redactioneel commentaar op. Volgens hem was de keuze vereenvoudigd omdat van Van Hooff en Richelle bekend was dat zij niet in aanmerking wensten te komen. Dus bleven alleen Methorst en Van Zijst over, heren die de eendracht liefhadden en die, op dezelfde wijze als de krant inmiddels al 24 jaar lang deed, met open oog en warm hart de belangen van de stad behartigden. Uiteraard wel als die belangen 'op gepaste, bezadigde en fatsoenlijke wijze worden voorgestaan en voorgedragen'. De hoofdredacteur wees in het bijzonder op de 'tweedragtzaaijende volksleidersrol en personaliteitenrol' van een bepaald persoon, van wie 'veel van hetgeen hij sprak en schreef voor betrokkenen enorm onaangenaam was'. Verkiezing van een dergelijk persoon in de raad was onwaardig voor een aanzienlijke gemeente als Amersfoort. "Met smartgevoel", vervulde Van Cleeff zijn "treurige plicht ... de redactionneele kolommen te bezigen tot het aanroeren dier afkeurenwaardige

rol, gespeeld onder het masker der behartiging van de belangen der ingezetenen". Duidelijk is dat Van Cleeff heeft geleden onder het verbale geweld van Gerritsen, die op een voor de Amersfoorters ongekende wijze oppositie voerde.

In de verkiezingsstrijd kreeg Gerritsen de steun van de rooms-katholieken, die in de advertentie van hun kiesvereniging de combinatie Richelle-Gerritsen aanbevalen. De uitslag van de derde verkiezingsronde was zodanig, dat de beide duo's Methorst-Van Zijst en Gerritsen-Richelle elkaar ongeveer in evenwicht hielden. Richelle bleef duidelijk de stemmentrekker van de rooms-katholieken, zelfs al was bekend dat hij geen zitting zou nemen. Andere kandidaten als Kamerbeek en baron Nepveu haalden nauwelijks stemmen, Sinnige zelfs geen enkele. Geen enkele kandidaat haalde echter de kiesdrempel, wat een herstemming tussen de vier hoogst geëindigden noodzakelijk maakte. Twee dagen voor de vierde verkiezingsronde, die op 1 september plaatsvond, beperkte Van Cleeff zich in zijn krant tot een sobere aanbeveling van Methorst en Van Zijst en riep hij dringend op te gaan stemmen. Teveel kiezers, 'meest uit den middelstand en hooger stand', bleven weg.

Dit thema – het wegblijven van circa 280 kiezers van de 610 op 19 augustus waardoor een door de meerderheid niet gewenste partij bijna had kunnen zegevieren – kwam ook naar voren in een anonieme advertentie in de *Amersfoortsche Courant*. Wegblijven zou als gevolg kunnen hebben dat een partij, die eenstemmig was in 'pruttelen', in de raad zou komen, terwijl zij een heterogeen gezelschap vormde en naar te verwachten was beslist niet eenstemmig in handelen zou zijn. Bovendien, aldus de advertentie, "geen enkel raadslid is volmaakt, de aftredenden zijn dat ook niet. We weten echter wat wij aan hen hebben. Deze wetenschap ruilen we niet voor beloften, ook al klinken ze nog zoo schoon". Stemt daarom op de mannen die voorstander zijn van langzame vooruitgang: Methorst en Van Zijst, luidde de aanbeveling.

De oproepen om te gaan stemmen hebben effect gehad, ook al zal het resultaat van de verkiezing de krant niet zijn bevallen. Er gingen nu ruim tachtig kiesgerechtigden meer ter stembus dan bij de vorige gelegenheid, waardoor het opkomstpercentage opliep tot 68%. Na telling van de stemmen bleek dat Gerritsen met grote voorsprong op de eerste plaats was geëindigd. Na hem volgde Van Zijst; Richelle en Methorst vielen af. In het geval van laatstgenoemde hield dit in, dat nu definitief de laatste stadsbestuurder uit een familie, die in de 18de eeuw het politieke en sociale leven in Amersfoort had gedomineerd, mede dankzij het stadhoudelijke bestel van die tijd, thans door een democratische verkiezing het veld moest ruimen. Uit de oude 18de-eeuwse families was alleen Carel Scheltus overgebleven, maar die had dan ook de steun van de anti-revolutionairen.¹⁹ Methorst vertrok uiteindelijk in 1900 naar Den Haag, evenals Drijfhout van Hooff. Van Zijst, de griffier van het kantongerecht die in de raad de gemeente steunde in de kwestie van het proces en daarmee tegenover zijn kan-

tonrechter stond, werd tot zijn bedanken in 1901 steeds herkozen. Van de andere verkiezingskandidaten kwam Richelle spoedig dankzij de stemmen van de rooms-katholieken uit de dorpen rond Amersfoort in de Provinciale Staten. Heijligers en Vermolen, die bij de eerste stemming op 19 juli nogal wat stemmen hadden behaald, kwamen in 1891 respectievelijk 1887 in de raad.

Uitslagen van de verkiezingen voor de gemeenteraad in 1881

	19 juli	2 aug.	19 aug.	1 sept.
Aantal kiezers	616	616	610	610
Opgekomen	388	396	332	414
Kiesdeler	192		165	
1. W.A. Croockewit	201			
2. Van Rosenthal	187	181		
3. Methorst	181	161	149	185
4. Drijfhout van Hooff	175	165	8	
5. Van Zijst	161	153	156	194
6. Van den Wall Bake	125	224		
7. Richelle	123	181	151	189
8. Huet	106	217		
9. H. Croockewit	99	213		
10. Heijligers	82		6	
11. Kamerbeek	72		3	
12. Wiedenbrugge	67			
13. Vermolen	62			
14. Sinnige	56			
15. Gerritsen	29		151	218
16. baron Nepveu	–		10	

De nummers 1-5 zijn de afstredende raadsleden; 6-10 de kandidaten van de progressief-liberale oppositie; 11-14 de kandidaten van de rooms-katholieke lijst.

Vet gedrukt zijn de aantallen stemmen behaald door de personen die gekozen zijn.

Cursief gedrukt zijn de gekozen personen die bedankten of niet in aanmerking kwamen.

Onderstreept gedrukt is de kandidaat die zich terugtrok.

Op 19 juli 1881 vond de eerste verkiezingsronde plaats voor vijf zetels in de raad. Alleen W.A. Croockewit haalde de kiesdeler (de helft van de geldig uitgebrachte stemmen – blanco stemmen telden als ongeldig – plus een). De herstemming op 2 augustus ging tussen de kandidaten 2 tot en met 9 die in de eerste ronde van 19 juli na Croockewit de meeste stemmen hadden gehaald. De vier die de meeste stemmen haalden (het behalen van de kiesdeler was in de tweede ronde niet nodig) waren verkozen. Van den Wall Bake

en Huet namen hun verkiezing aan. Van Rosenthal, die na loting tegen Richelle gekozen was verklaard, bedankte. H. Croockewit kwam wegens verwantschap niet in aanmerking. Daarop volgde op 19 augustus een vrije verkiezing met nieuwe kandidaatstelling voor de twee nog vakante zetels. Niemand haalde de kiesdeler. Op 1 september vond een herstemming plaats tussen de vier kandidaten die op 19 augustus de meeste stemmen hadden gehaald. Het behalen van de kiesdeler was nu niet nodig. Gerritsen en Van Zijst met het hoogste aantal behaalde stemmen waren nu gekozen.

Carel Victor Gerritsen als lid van de Amersfoortse gemeenteraad²⁰ Het eerste optreden van Gerritsen in de raad werd met spanning tegemoet gezien. Hij was in 1881 één van de slechts drie Amersfoorters die, op een totale bevolking van bijna 14.000 inwoners, op het stadhuis bekend waren als atheïst of vrijdenker. De *Amersfoortsche Courant* nam in haar editie van 9 september een bericht uit de *Asser Courant* over, waarin deze krant meldde dat het gerucht ging dat Gerritsen niet de eed zou afleggen bij zijn aantreden als raadslid maar zou willen volstaan met het doen van de belofte. Volgens betrouwbare informatie die de Amersfoortse krant had ontvangen, was het Asser bericht geheel uit de lucht gegrepen. Desondanks bleef de krant de gebeurtenissen in Assen volgen, waar een nieuw gekozen raadslid de belofte had willen doen en waar de kwestie aan de minister van binnenlandse zaken was voorgelegd.

Men bleek in Assen beter geïnformeerd dan in Amersfoort. Gerritsen had vóór de raadsvergadering van 20 september al een stuk aan burgemeester Van Persijn als voorzitter van de raad doen toekomen, waarin hij stelde als niet-gelovige de eed niet op de voorgeschreven wijze te kunnen afleggen en dat hij voor een andere, bij wet toegelaten vorm zou kiezen. Als de burgemeester daar niet mee instemde, beschouwde Gerritsen dit als een inperking van zijn grondwettig gewaarborgde vrijheid van godsdienst. Van Persijn stelde in de raadsvergadering op zijn beurt, dat Gerritsen niet tot de doopsgezinden of israëlieten behoorde, aan welke geloofscategorieën het doen van de belofte was gereserveerd. Daarop las hij het eedsformulier voor. Gerritsen vroeg vervolgens of hij na het doen van de belofte zou worden toegelaten. Van Persijn verklaarde verder niet in discussie te willen treden en las opnieuw de eed voor. Daarop staakte Gerritsen zijn verzet en legde de eed af.

Met de installatie van Gerritsen brak een levendige raadsperiode aan. Al dadelijk stelde hij intrekking van het hoger beroep in het proces tegen de stoombootonderneming aan de orde. Voor het eerst in enkele decennia maakte weer een raadslid gebruik van het recht door middel van interpellaties burgemeester en wethouders aan de tand te voelen over niet in de raad aan de orde zijnde onderwerpen. Ook van de rondvraag maakte Gerritsen veelvuldig gebruik. Landelijk en internationaal spelende kwesties vertaalde hij naar plaatselijk niveau. Zo dien-

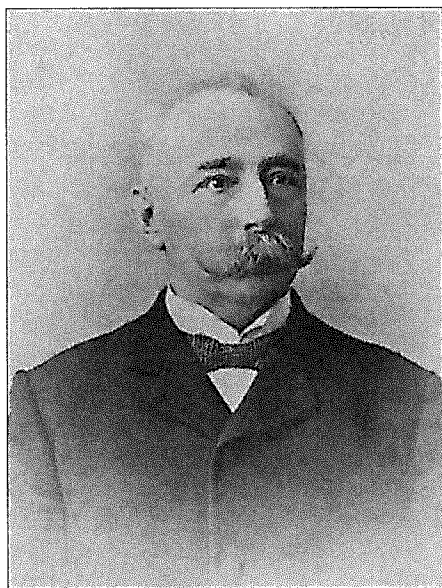
de hij een voorstel in om de verordening uit 1856 op de bordelen en de prostitutie in te trekken (1882) – ook daarover publiceerde hij op eigen kosten een brochure²¹ –, maakte hij een plan om een verordening inzake de kinderarbeid vast te stellen (1882), stelde hij de slechte staat van de toegangswegen tot de stad aan de orde (1882), publiceerde hij bespiegelingen over het lager onderwijs²² en steunde hij het voorstel van Van den Wall Bake om een openbare meisjesschool voor lager en voortgezet onderwijs te openen en niet een bijzondere (1883), pleitte hij voor avondvergaderingen van de raad (1884) en diende hij talrijke amendementen in toen het verlenen van een concessie voor de openbare gasverlichting en de bouw van de eerste gasfabriek op de agenda stonden (1883).

In veel kwesties trokken de drie progressieven Gerritsen, Bake en Huet gelijk op.²³ Daarbij kregen zij vaak steun van de raadsleden Groeneboom, arts, en de oud-officier jonkheer Calkoen, die in 1882 in de raad was gekozen. Door het optreden van de progressieven bleek ook de wethoudersverkiezing niet meer zo vanzelfsprekend te zijn als in voorgaande jaren. Bij de herverkiezing van Celosse als wethouder in september 1883 wees Gerritsen ‘op het gewichtige der betrekking’ en vestigde hij de aandacht ‘op het belang voor de gemeente in de keuze van een wethouder gelegen’. Dat was voor het eerst dat een raadslid het woord voerde bij het agendapunt ‘wethoudersverkiezing’. De remonstrant Celosse, procureur bij de rechtbank, was echter een voor vele partijen aanvaardbaar persoon. Bij de stemming haalde hij dan ook 10 stemmen, Bake 3.

De herverkiezing van wethouder Croockewit het jaar daarna bracht meer commotie. Bij de eerste stemming haalde deze, een van de *bête-noirs* van Gerritsen, 6 van de 13 uitgebrachte stemmen. Calkoen kreeg er 4 en Bake 1; 2 stemmen waren blanco. Daarmee was Croockewit, met de kleinst mogelijke meerderheid – 6 tegen 5, de blanco uitgebrachte stemmen telden niet mee – gekozen. Blijkbaar is hij daarna door Gerritsen in diens weekblad heftig aangevallen, wat de reden voor hem *is* geweest negen dagen na zijn herverkiezing te bedanken als raadslid. Bij de daaropvolgende verkiezing werd Croockewit terstond herkozen. In twee ronden volgde tevens zijn herverkiezing tot wethouder. Dit vormde voor hem de aanleiding in de raad zijn kiezers te bedanken “voor het bij vernieuwing in hem gestelde vertrouwen, waarin de heer Gerritsen aanleiding vindt het door den heer Croockewit gedane beroep op de kiezers te bespreken, hetwelk eene woordenwisseling tusschen die heeren ten gevolge had”, aldus de raadsnotulen.²⁴ Gerritsen had intussen wraak genomen door bij Gedeputeerde Staten een verlagings van de wethouderswedde te bepleiten, waarop Croockewit een verhoging voorstelde. Raadslid Groeneboom kwam met een compromis: de beloning moest in verhouding staan tot de zwaarte van de werkzaamheden. Een bedrag werd niet genoemd. Aanneming van dit voorstel beëindigde tenslotte de disputen. Wethouder Celosse had zich wijselijk afzijdig gehouden door bij de behandeling van dit punt de vergadering te verlaten.

Gerritsen diende eind januari 1885 zijn ontwerp-reglement op de bordelen in.²⁵ Dat ging uit van de toen door ds. H. Pierson, Aletta Jacobs en anderen voorgestane ideeën voor een bordeelverbod en tegen de reglementering van de prostitutie. Reglementering, met het daarbij behorende vernederende medische onderzoek van de prostituees, hield immers het kwaad van de prostitutie in stand en gaf de hoerenlopers het valse idee van een schijnveiligheid. De raad is aan de behandeling van het ontwerp-reglement niet toegekomen. Het conservatieve raadslid E.L. Visser diende een motie in tot behoud van het 'sanitair toezicht'. Deze motie werd aangenomen met alleen de stem van Gerritsen tegen. Bake, Huet en de arts Groenenboom gaven hem dus geen steun. Gerritsen hield het terstond hierna in Amersfoort voor gezien. Op 3 februari 1885 diende hij zijn ontslag als raadslid in. Hij nam schriftelijk afscheid van de raad en zijn voorzitter, "daarbij den wensch uitende dat het de gemeente goed moge gaan, en het den Raad steeds gegeven zij hare belangen krachtig voor te staan". Burgemeester Van Asch van Wijck bedankte Gerritsen in het openbaar voor zijn ijver.

Carel Victor Gerritsen en Aletta Jacobs Carel Gerritsen verhuisde naar Amsterdam, waar hij colleges staathuishoudkunde ging volgen en zich al spoedig met de lokale gemeentepolitiek bemoeide.²⁶ Hij bewerkstelligde een 'radicale' afscheiding van de liberale kiesvereniging en behaalde een grote overwinning

Carel Victor Gerritsen en zijn vrouw Aletta Jacobs. Illustraties uit Aletta Jacobs. Herinneringen.

door, zoals eerder in Amersfoort met de rooms-katholieken samen te gaan tegen de anti-revolutionairen, nu met de kerkelijke partijen een anti-liberaal verbond te sluiten. Van 1888 tot zijn overlijden in 1905 maakte Carel deel uit van de Amsterdamse gemeenteraad – een aantal jaren zelfs gezamenlijk met zijn radicale partijgenoot mr. L. Zegers Veeckens, een zoon van de Amersfoortse liberale activist uit 1851-1857 –, was er wethouder voor handel en armenzorg en zat van 1893 tot 1897 voor de Radicale Bond in de Tweede Kamer. Daar diende hij het initiatief-wetsvoorstel in om in provinciale staten en gemeenteraden het doen van de belofte gelijk te stellen aan het afleggen van de eed. Ongetwijfeld lagen hieraan zijn in Amersfoort opgedane ervaringen ten grondslag.

Nog tijdens zijn Amersfoortse periode had Carel Gerritsen contact opgenomen met Aletta Jacobs. Hij had via kranten en tijdschriften de problemen gevolgd die zij ondervond bij haar inschrijving als eerste vrouwelijke studente en bij haar afstuderen als eerste vrouwelijke arts en had de door haar ontwikkelde ideeën tegen de reglementering van de prostitutie en vóór sexuele voorlichting en geboortebeperving overgenomen. Hij was door haar persoonlijkheid geïntrigeerd geraakt en nam het initiatief haar op te zoeken, wat hij vaak combineerde met bezoek aan de Amsterdamse graanbeurs. In haar levensverhaal besteedde Aletta veel aandacht aan hun kennismaking en de wijze waarop Carel en zij eerst omzichtig met elkaar omgingen en vervolgens steeds vertrouwder werden, uitmondend in een soort LAT-relatie en een vrij huwelijk. Omdat bij Aletta op late leeftijd nog een kinderwens sluimerde, volgde alsnog een wettelijk huwelijk. Tot teleurstelling van de ouders kwam hun enige kind door een medische fout dood ter wereld. Carel Gerritsen heeft in het leven van Aletta Jacobs een belangrijke rol gespeeld door zijn brede intellectuele kennis en door de gelijkgestemdheid van beiden op sociaal en medisch gebied. In haar herinneringen schrijft zij met warme gevoelens over Carel, al blijft zij hem neutraal ‘Gerritsen’ noemen.²⁷

Van zijn geld – Carel trok zich in 1891 terug uit de Amersfoortse graanhandel – investeerde hij in Amsterdamse radicale projecten zoals een eigen orgaan,²⁸ maakten Aletta en hij buitenlandse reizen²⁹ en richtten zij een in hun tijd befaamde bibliotheek in, waarvoor zij zoveel mogelijk alle boeken, brochures en tijdschriften die op de terreinen van hun interesses verschenen en verschenen waren – sociale kwesties als prostitutie, geboortebelid en emancipatie, vrouwenkiesrecht – aanschafte. In 1900 lieten Aletta en Carel een Franstalige catalogus van hun boekenbezit verschijnen.³⁰ Carel Gerritsen overleed op 5 juli 1905 te Amsterdam. Omdat in Nederland nog geen crematorium bestond en Carel en Aletta een uitgesproken voorkeur hadden voor deze nieuwe manier van lijkbezorging, liet zij het lijk naar het crematorium in Hamburg vervoeren.³¹

De voortdurende strijd tussen links en rechts Met het vertrek van Carel Gerritsen uit de raad en uit de stad verloren de Amersfoortse progressieven hun boeg-

beeld. Als zijn opvolger in de raad werd, pas na een noodzakelijk geworden tweede stemronde, in april 1885 M.W. Scheltema gekozen, emeritus remonstrants predikant en in 1880 oprichter en sindsdien eerste directeur van de Maatschappij ter verpleging van wezen in het huisgezin 'Zandbergen' te Amersfoort. Deze instelling was opgericht om verandering te brengen in de omstandigheden waaronder de wezen in de kille en weinig liefdevolle stedelijke, hervormde en katholieke weeshuizen moesten opgroeien. Via 'Zandbergen', gevestigd in de gelijknamige villa aan de Leusderweg, werden de kinderen in pleeggezinnen ondergebracht. De liberale kandidaat Scheltema moest het in de verkiezingen opnemen tegen de rooms-katholiek dr. C.M. Hafkenscheid, opgeleid als arts en inmiddels directeur van de particuliere gasfabriek, de kandidaat van de rooms-katholieken en anti-revolutionairen (na hun kortstondige flirt met de liberalen in 1881 vormden de katholieken steeds één front met de anti-revolutionairen). Bij de eerste ronde kwam ruim 60% van de kiezers op en kreeg Scheltema slechts 10 stemmen meer dan Hafkenscheid; bij de tweede ronde bracht ruim 70% van de kiesgerechtigden zijn stem uit en bedroeg het verschil 37 stemmen. Het hoge opkomstpercentage wijst op een onverminderde belangstelling van de kiezers voor de plaatselijke politiek.

De werkelijke krachtmeting tussen links en rechts kwam bij de verkiezingen van de zomer van 1887. De drie liberalen Van den Wall Bake, Huet en Scheltema waren volgens het rooster aan de beurt van aftreden, evenals wethouder Croockewit en het raadslid Van Zijst. Kiesvereniging *Amersfoort* kandideerde de vijf aftredenden. De anti-revolutionairen en rooms-katholieken stelden Croockewit en Van Zijst kandidaat en plaatsten tegenover de liberalen drie zware nieuwe kandidaten: burgemeester jhr.mr. T.A.J. van Asch van Wijck; W.G.M. Eijck van Zuylichem, oud-gemeenteontvanger van Maartensdijk, oud-raadslid te Baarn en nu bankier te Amersfoort, en de eerder genoemde rooms-katholieke winkelier W.H.J. Vermolen. Van hen waren Van Asch van Wijck en Eijck pas kort in Amersfoort gevestigd. Vermolens familie woonde daar al enkele generaties, was nauw verzwagerd met andere vooraanstaande rooms-katholieke families en behoorde tot het establishment. Over de wenselijkheid van het zitting nemen in de raad door de burgemeester verschilden links en rechts sterk van mening. De liberalen waren fel tegen, maar de Gemeentewet sloot de mogelijkheid niet uit – in Amersfoort, en ook elders, waren al eerder burgemeesters in de raad gekozen – en toen de rooms-katholieke kiesvereniging, inmiddels omgedoopt in *Recht en Orde*, en de *Amersfoortsche Courant* de kandidatuur van Van Asch van Wijck aanbevelen, was het pleit beslecht.

Bij de eerste verkiezingsronde, op 19 juli 1887, kwam 77% van de kiesgerechtigden op, een ongekennd hoog percentage. Croockewit, Van Zijst, Van Asch van Wijck en Eijck werden direct verkozen. Bij de tweede ronde, een herstemming tussen Bake en Vermolen twee weken later, kwam zelfs 78% van de kiezers op.

Vermolen won met tien stemmen verschil. De verkiezing van burgemeester Van Asch van Wijck was een duidelijke beloning voor diens rol bij het naar Amersfoort halen van vier bataljons infanterie. De liberalen konden hun wonden gaan likken. Weliswaar werd Bake bij de eerstvolgende vacature in de raad het jaar daarop gekozen, Huet behaalde bij een verkiezing in de zomer van 1889 slechts 5 stemmen. Zijn rol in de stad was, mede door het slechte draaien van zijn ondernemingen de bierbrouwerij en de steenfabriek, uitgespeeld. Een jaar later vertrok hij uit Amersfoort.

David Gerritsen, de jongere broer van Carel, haalde 7 stemmen bij de raadsverkiezing in de zomer van 1889. Na Carels vertrek uit Amersfoort was hij als enige belast met de dagelijkse leiding van de firma H. Gerritsen. David was na zijn belijdenis bij de remonstrantse gemeente daar een leidende rol gaan spelen. Op jonge leeftijd werd hij al diaken en vervolgens decennialang opziener van de Broederschap. Hij was in 1882-1883 nauw betrokken bij de nieuwbouw van de Remonstrantse kerk aan de Herenstraat en een van de financiers daarvan.³² Deze kerkelijke gemeente, die in die tijd een bloeiperiode meemaakte, ging een steeds belangrijker plaats in het leven van de familie Gerritsen innemen. In de zomer van 1881, midden in de Amersfoortse verkiezingsstrijd waarin haar broer Carel toen verwickeld was, was na haar broer en jongere zusters ook oudste dochter Jeannette Wilhelmina – die met Carel al jaren één huishouden vormde – overgegaan naar de remonstranten. Uiteindelijk zijn ook H.A. Gerritsen en zijn vrouw nog in 1892 op hoge leeftijd tot de remonstrantse kerk overgegaan.³³ Gerritsen sr. trok zich in 1881 uit de firma terug. Hij maakte de nieuwbouw nog mee van de pakhuizen aan de Kleine Koppel, die zijn zoon daar in 1894 en 1897 liet bouwen, nieuwbouw die nodig was door de sterk florierende handelsactiviteiten. Met name de import van buitenlands graan nam een grote vlucht. Onlangs zijn de pakhuizen onder de slopershamer gevallen. In 1899 overleden Gerritsen sr. en zijn vrouw, een week na elkaar.

Opnieuw een Gerritsen in de raad David Gerritsen was rond 1890 een van de voormannen van progressief, liberaal en vrijzinnig Amersfoort. Hij was onder meer oprichter, mede-oprichter en eerste voorzitter van wat later de Nuts-Fröbelschool werd genoemd, van de Toynbee-vereeniging 'Ons Huis', de Volksbond tegen drankmisbruik (1891), de Vereeniging Volkshuisvesting (1891) en de Werkliedenvereeniging 'Onderlinge Hulp' (1893). Ook was hij mede-initiator van het plaatselijke telefoonnet, dat in 1892 in gebruik werd genomen met 25 aansluitingen.³⁴ In november 1893 liet David zich kandideren voor een zetel in de raad, die tussentijds was vrijgekomen. Hij werd daarin gesteund door kiesvereniging *Amersfoort* en door een anonieme advertentie, waarin 'eenige kiezers' hem aanbevalen als een rechtschapen man, wars van partijchap, een man "die de belangen van alle ingezetenen zal behartigen zonder te vragen naar kerkelij-

ke of politieke kleur". De achtergrond van deze opmerkingen blijkt uit een andere advertentie, ondertekend door 'vele kiezers'. Daarin werd erop gewezen, dat het bij een tussentijdse verkiezing de gewoonte was "geen strijd te voeren maar iemand te kiezen die dezelfde richting is toegedaan als degene wiens plaats hij moet innemen. Van deze oude gewoonte wil men thans afwijken". Daar dit niet billijk was, adviseerde de advertentie op D. Gerritsen te stemmen.

De schuldige aan deze partijstrijd was de rooms-katholieke kiesvereniging *Recht en Orde*, die met een eigen kandidaat kwam omdat zij vond dat haar geloofsrichting bij voorgaande verkiezingen 'stuitend onrecht' was aangedaan. De kiesvereniging vertrouwde erop, dat onpartijdige kiezers dat onrecht zouden herstellen.³⁵ De kandidaat van de rooms-katholieken was de winkelier in manufacturen P.J. Hamers, lid van de vooraanstaande familie 'clan' Hamers en Van Beek. Daar leden van deze families van fabrikanten en winkeliers al zitting hadden in verschillende vertegenwoordigende organen – D.P. Hamers was lid van Provinciale Staten, C.Th. van Beek zat in de gemeenteraad – riep deze kandidatuur weerstand op bij andere rooms-katholieken. Zij stelden de goudsmid J. van Wessum kandidaat. Een vierde kandidaat was J.G. Kleber, protestant, voorzitter van de Kamer van Koophandel, die werd gesteund door een groep neutrale kiezers.³⁶ De verkiezingsstrijd ging uiteindelijk alleen tussen Gerritsen en Hamers. De anti-revolutionaire kiesvereniging adverteerde noch voor de een noch voor de ander en was onderling sterk verdeeld over de verkiezingsstrategie, wat blijkt dat uit het feit dat een groep anti-revolutionairen eigen advertenties voor Gerritsen plaatste. Op 14 november 1893 kwam ongeveer 73% van de kiezers op. Gerritsen haalde verreweg de meeste stemmen, maar niet de vereiste meerderheid van de helft plus een. Hamers en Kleber bleven ver bij hem achter; Van Wessum kreeg slechts 5 stemmen.³⁷ De door deze uitslag noodzakelijk geworden tweede ronde twee weken later won Gerritsen met overmacht van Hamers: 369 om 236 stemmen. Op 30 januari 1894 legde het tweede lid van de familie de eed af als raadslid.

David Gerritsen was vanaf zijn intrede in de raad een van de meest actieve leden. In zijn eerste zittingsjaar bemoeide hij zich intensief met acties om het spoorwegstation dichterbij de binnenstad te krijgen, steunde hij het raadsbesluit om de nieuwe begraafplaats niet bij Randenbroek maar aan de Soesterstraatweg aan te leggen³⁸ en ondersteunde hij adressen aan de raad van de werkliedenvereniging *Patrimonium* en de Rooms-Catholieke Volksbond om in bestekken voor gemeentewerken bepalingen op te nemen over minimum-loon en maximum-werktijden. Inschrijvers op de aanbestedingen zouden verplicht zijn zich daaraan te houden. Dit kwam voor het eerst daadwerkelijk aan de orde bij de discussies over de aanbesteding van de tweede algemene begraafplaats.³⁹ Gerritsen beleed het sociale punt niet alleen met de mond. Bij de aanbesteding van de nieuwbouw van zijn pakhuizen aan de Kleine Koppel in 1894 en 1897

voerde hij op proef de bepalingen over minimum-loon en maximum-werktijden van de bouwvakkers in. Het positieve resultaat hiervan zorgde ervoor, dat het aantal voorstanders sterk toenam.

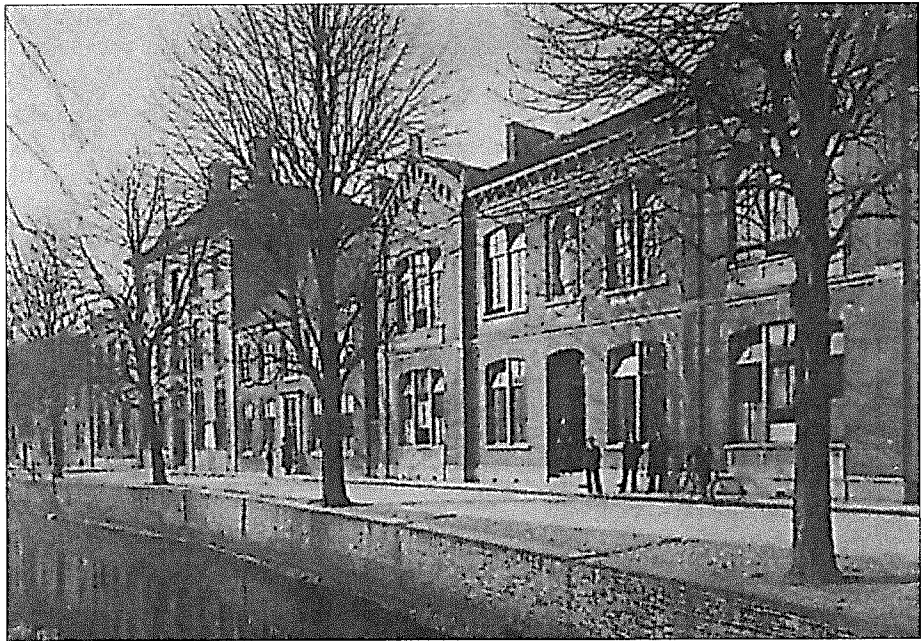
Zijn sociaal-geïnspireerde standpunten en interventies bezorgden Gerritsen een grote populariteit in de stad.⁴⁰ Bij de raadsverkiezingen van 1897 werd hij in de eerste ronde in de twee kiesdistricten waar hij kandidaat was gesteld – door een wijziging in de Kieswet was inmiddels in Amersfoort een kiesstelsel met drie districten ingevoerd, met stemlokalen in het stadhuis, de Coninckstraat en de Koestraat – direct gekozen. Dat ging ten koste van dr. P. Groeneboom, die in 1894 na veel moeite bereid was geworden wethouder te worden en nu na een achttienjarig raadslidmaatschap door geen enkele kiesvereniging werd gekandideerd. Toen hij niet werd herkozen, diende Groeneboom direct zijn ontslag als wethouder in. Gerritsen zal ook voordeel hebben gehad van het verdeeld stemmen der anti-revolutionairen, die konden kiezen tussen de bakker H. Koning, kandidaat van hun eigen kiesvereniging, en de koopman D. Ruijs, gereformeerd en gesteund door de rooms-katholieken. Dankzij de wetswijziging die zijn broer Carel inmiddels in de Tweede Kamer had bereikt, kon David bij zijn installatie op 7 september 1897 voor zijn tweede raadsperiode nu de belofte doen in plaats van de eed afleggen.

Ook in deze raadsperiode komt de naam van Gerritsen veelvuldig in de raadsnotulen voor. Bij de discussies over de bouw van een nieuwe, gemeentelijke gasfabriek en een nieuw politiebureau stelde hij weer het opnemen van sociale voorschriften aan de orde.⁴¹ Hij interpelleerde over de kwaliteit van het water in de stadspompen en het voorkomen van besmettelijke ziekten⁴² en was mede-indiener van voorstellen om in de particuliere wegen die de gemeente ging overnemen, riolering aan te brengen in plaats van open goten.⁴³ Zijn intensieve bemoeienis met de opzet van de gasfabriek leidde ertoe, dat hij in 1900 in de commissie van bijstand in het beheer van de fabriek werd gekozen.⁴⁴ In 1898 stemde David als enige tegen het voorstel subsidie te verlenen aan de commissie voor de huldigingsfeesten voor koningin Wilhelmina. Zijn tegenstem bracht hij niet uit wegens anti-koningsgezindheid, maar uit sociale overwegingen. Hij vreesde voor geldverspilling en drankmisbruik bij de lagere klassen. Toen het huldigingsfeest – uiteraard – wel doorging, diende David daarop het voorstel in de jaarlijkse kermis dat jaar niet door te laten gaan, want het publiek kon al genoeg feest vieren en dubbel feest leidt slechts tot verarming der bevolking'. In deze opvatting bleek hij niet alleen te staan; ook burgemeester Schimmelpenninck, wethouder Croockewit, kantonrechter Van Zijst en het nieuwe vrijzinnig-liberale raadslid A.M. Tromp van Holst waren vóór.⁴⁵

Veel belangstelling legde David Gerritsen aan de dag voor het onderwijs. In 1899 interpelleerde hij over de overbevolking op de lagere scholen in de Koningstraat (Coninckstraat) en Beekstraat. Uit het antwoord van wethouder

Celosse bleek dat aan 32 leerlingen in de leeftijden van 5 en 6 jaar plaatsing was geweigerd. Eén klas telde maar liefst 66 leerlingen. David verweet de wethouder – een geloofsgenoot – dat deze veel te laat maatregelen nam om aan dergelijke toestanden een eind te maken.⁴⁶ In de jaren 1903-'05 bemoeide hij zich intensief met de oprichting van een plaatselijke Industrie- en huishoudschool, waar meisjes uit de arbeidende klasse voldoende praktisch onderwijs zouden gaan ontvangen om in een bedrijf of werkplaats te gaan werken of een huishoudelijke betrekking aan te nemen.

Meisjes op het gymnasium In december 1900 interpelleerde David Gerritsen over de problemen die meisjes ondervonden op het gymnasium. Daar was eerder al het nodige over te doen geweest. In 1886 had H.J. Wolter, een Amsterdamse loodgieter die zich in Amersfoort vestigde en daar een fabriek van industriële centrale verwarmingen opbouwde – hij was de grondlegger van het bedrijf Wolter & Dros –, toelating van zijn dochter aan het stedelijke gymnasium gevraagd.⁴⁷ Tot dat tijdstip was de school nog geheel een ‘mannenzaak’. Amersfoort liep daarmee achter op andere steden, waar al meisjes tot de gymnasia waren toegelaten, en op de universiteiten. Bovendien was in de Wet op het

De Westsingel in het begin van de 20ste eeuw. Het hoge gebouw links is het stadhuis, rechts ligt het gymnasium. GAA.

Hoger Onderwijs uit 1876 uitdrukkelijk vastgelegd, dat in alle artikelen waar 'hij' stond, ook 'zij' was bedoeld. De raad legde het verzoek voor advies voor aan B & W, die advies inwonen bij curatoren, die weer op hun beurt advies vroegen aan de president van het seminarie van de oud-katholieken. De leerlingen van dit landelijk werkende opleidingsinstituut volgden de lessen van het Amersfoortse gymnasium en maakten een aanzienlijk deel uit van het totale aantal leerlingen van de school; doorgaans was bovendien een der oud-katholieke pastoors een van de curatoren van het gymnasium.

Alle adviezen luiden afwijzend. De president van het seminarie achtte in het algemeen "gemeenschappelijk onderwijs aan jongelieden van beiderlei kunne aan inrichtingen van middelbaar of hooger onderwijs op paedagogische gronden afkeurenswaardig" en zeker in dit geval gezamenlijk met de leerlingen van zijn seminarie ongewenst. Een en ander zou "op een gevaarlijken leeftijd, aanleiding geven tot eene gemeenzaamheid en vrijheid in den omgang, waarvan ik zeker wel veronderstellen mag, dat eenieder ze gaarne zou zien voorkómen". Bovendien kon in bepaalde vakken niet dan met de grootste omzichtigheid worden lesgegeven. Dit negatieve advies werd door curatoren en B & W overgenomen en kwam op 2 juni 1886 in de raad aan de orde, waar alle leden aanwezig waren. Met een krappe meerderheid (8 tegen 7 stemmen) besloot de raad advies te vragen aan de inspecteur der gymnasia om van hem te horen, wat de ervaringen waren in andere plaatsen waar meisjes tot het gymnasium waren toegelaten. Ondanks de positieve berichten van de inspecteur bleven B & W bij hun negatieve advies. Een tussenvoorstel van de liberaal Huet in de raad om het afwijzende antwoord af te zwakken door de zinsnede 'voor het oogenblik' op te nemen en een commissie in te stellen om zich in het algemeen over de kwestie van toelating van meisjes op het gymnasium te buigen, haalde het op 17 juni niet omdat de stemmen staakten (7 tegen 7) en op 26 juni definitief niet omdat het toen wel aanwezige rooms-katholieke raadslid Van Beek tegenstemde.

Het kleine verschil tussen voor- en tegenstanders tekent de sterke polarisatie die de Amersfoortse raad in de jaren 1880 kende. Voorstanders van de toelating waren de liberale en alle in meer of mindere mate vrijzinnige raadsleden, onder wie zich verrassenderwijs ook het oud-lid van de Tweede Kamer E.L. baron van Hardenbroek van Lockhorst bevond die zijn verkiezingen tot Kamerlid en raadslid aan de anti-revolutionairen dankte, maar blijkbaar vond dat afwijzing van meisjes echt niet meer kon. Tegenstanders waren alle anti-revolutionaire, rooms-katholieke, joodse en oud-katholieke raadsleden, alsmede wethouder Croockewit, een remonstrant, die door zijn stemgedrag uiteindelijk de doorslag gaf.⁴⁹ De persoon in kwestie, Johanna Louisa Wolter, werd uiteindelijk muziekonderwijzeres, één van de in die tijd weinige beroepen die vrouwen zelfstandig uit konden oefenen. Na een kort verblijf in Londen in 1930 werd zij in maart 1931 uit Amersfoort uitgeschreven naar Zuid-Frankrijk.⁴⁹

Pas in 1899 was er weer een vader, die een aanvraag indiende om zijn dochter op het gymnasium toe te laten. Deze, de koopman J.N. Bastert, koos voor een rekest aan B & W en niet voor een formele aanmelding, omdat er nog steeds geen meisjes op de school waren. B & W vroegen advies aan curatoren. Deze waren van mening dat toelating in overeenstemming met de geest van de tijd was. Weliswaar had curator Van Thiel nog wel bezwaren – Van Thiel was degene die in 1886 de president van het seminarie was –, maar die waren overkomelijk. Bovendien had de raad al eerder besloten meisjes toe te laten tot de HBS en was niet gebleken dat elders problemen waren gerezen door de toelating van meisjes. De raad nam de positieve adviezen over en liet Basterts dochter toe. In mei 1900 volgde een tweede meisje, een dochter van P. de Groot.⁵⁰ De toelating van de meisjes leidde in Amersfoort wel tot problemen. Beide meisjes verlieten nog in 1900 de school. In december van dat jaar stelde David Gerritsen zijn vragen in de raad. Hij had gehoord dat de meisjes waren vertrokken wegens ‘plagerijen, handtastelijkheden en vuile uitdrukkingen van een drietal jongens’ en vroeg B & W de nodige stappen te ondernemen.⁵¹

Via curatoren kregen B & W een rapport van de rector, waaruit bleek dat de zaak voornamelijk een storm in een glas water was. Er was sprake geweest van een aantal puberale plagerijen en kwajongensstreken zoals aan de haren trekken en laten struikelen, waartegen de meisjes zich weinig flink verweerden.⁵² Ook had één van de jongens onder biologieles herhaaldelijk naar de betekenis van bronsttijd gevraagd, daarmee de vrees van president Van Thiel uit 1886 bewaarheidend dat niet alle schoolvakken geschikt waren om gemengd te worden gevolgd. Volgens de rector viel het gymnasium alleen te verwijten, dat de leraren enkele zaken ongelijk en onbillijk hadden behandeld. Dit antwoord kreeg David Gerritsen op zijn interpellatie te horen, waarmee de zaak voor rector, curatoren en B & W was afgedaan. Op landelijk niveau liep de kwestie nog wel enige tijd door. Daar werd zij hoog opgenomen door feministes, die haar een testcase vonden voor de beginselen van gelijkheid tussen de geslachten. Zo stelde in de rondvraag van de algemene vergadering van de Nationale Vrouwenraad van Nederland mevr. dr. Aletta Gerritsen-Jacobs de ‘bekende’ kwestie van de twee meisjes aan de orde. Zij stelde voor een commissie onderzoek te laten doen en gaf de Vrouwenraad in overweging een adres tot de Tweede Kamer te richten. Aletta heeft haar informatie over de Amersfoortse meisjes ongetwijfeld uit de eerste hand van haar zwager David gekregen.

De zaak verzandde hierna vrij snel. Curatoren weigerden de door de Vrouwenraad ingestelde commissie tot onderzoek ‘in loco’ inzage in de stukken te geven.⁵³ In augustus 1902 vroeg opnieuw een vader toelating voor zijn dochter aan, die via een raadsbesluit werd verleend. Toelating van meisjes tot het gymnasium was daarna steeds een hamerstuk in de raad, maar daarmee nog niet vanzelfsprekend. In de eerste jaren na 1902 kwam elk verzoek om toelating nog op

de agenda van de Amersfoortse raad, ondanks het feit dat de wet meisjes aan jongens gelijkstelde en over toelating van meisjes op de plaatselijke HBS allang een algemeen besluit was genomen. Problemen rond meisjes op het gymnasium zijn verder niet voorgekomen.

Tanende populariteit In de zomer van 1903 was weer een (her)verkiezing van éénderde deel van de raadsleden aan de orde. Kiesvereniging *Amersfoort* kandideerde David Gerritsen en wethouder E.L. Visser voor herverkiezing in district I (de binnenstad rond stadhuis en Hof). Het aftredende raadslid mr. J.C.H. Prikken werd aanbevolen voor herverkiezing in zowel district II als III. De anti-revolutionaire kiesvereniging *Nederland en Oranje* plaatste Prikken in district I naast Visser en dus tegenover Gerritsen. Deze voorkeur, die Prikken zich blijkbaar liet welgevalen, is zeer pikant. De advocaat Prikken was evenals Gerritsen remonstrant en zat met hem in het bestuur van de Toynbee-vereniging 'Ons Huis'. In Prikkens oorspronkelijke district II kandideerde *Nederland en Oranje* een nieuwe kandidaat in de persoon van de gereformeerde kruidenier M.R.N. Oosterveen, naast het aftredende raadslid J.W. Jorissen, de rooms-katholieke geneesheer-directeur van het St. Elisabeth's gast- en ziekenhuis. De uitslag van de verkiezing op 13 juli was zeer teleurstellend voor Gerritsen. Visser en Prikken werden in district I gekozen.⁵⁴ Ook in de beide andere districten wonnen de vier kandida-

Kiesvereening „Amersfoort”.

Bij de verkiezing van leden voor den Gemeenteraad op **MAANDAG 13 JULI a. s.** worden met aandrang aanbevolen de heeren:

D. GERRITSEN	(aftr.)	}	in District I
E. L. VISSER	(aftr.)		bureau op het Raadhuis.
mr. J. C. H. PRIKKEN	(aftr.)	}	in District II
S. J. van DUINEN			bureau in de Koningstraat.
mr. J. HEYLIGERS	(aftr.)	}	in District III
mr. J. C. H. PRIKKEN	(aftr.)		bureau in de Keestraat.

De drie bureaux zijn geopend van 's morgens 8 uur tot 's middags 5 uur.

Het Bestuur,

F. M. VAN YEEN.	J. J. VAN DER ELST.
I. J. COHEN.	P. VAN DER MEER.
H. W. PRILLEVITZ.	

Advertentie voor de verkiezingen van 1903 in de Amersfoortsche Courant van 11 juli. David Gerritsen verdween in dat jaar uit de gemeenteraad maar keerde er een jaar later in terug.

ten van de anti-revolutionairen direct in de eerste ronde. Prikken eindigde in de districten II en III op de derde plaats met tamelijk veel stemmen. Analyse van de stembusuitslag lijkt erop te wijzen, dat Gerritsen niet alleen verloren heeft door de kandidaatstelling van zijn geloofsgenoot en politieke geestverwant Prikken. In zijn kiesdistrict kwam slechts 55% van de kiezers op, terwijl dat percentage in de twee andere districten 64 bedroeg. Veel kiezers stemden door weg te blijven in feite tegen Gerritsen.

Een mogelijke reden voor de afstraffing door de kiezers kan zijn, dat de sterk sociaal bewogen Gerritsen een te positieve houding heeft aangenomen bij de grote spoorwegstaking die eerder dat jaar had plaatsgevonden. De staking en alles daaromheen brachten onder de gezeten burgerij grote angst teweeg voor een uitbreiding van de macht van de socialisten en van links in het algemeen. Na de beëindiging van de staking door het straffe ingrijpen van minister-president Abraham Kuyper vertoonden de eerstvolgende verkiezingsuitslagen een duidelijke ruk naar rechts. De teleurstelling dat Gerritsen niet werd herkozen zal groot bij hem zijn geweest. Hij nam eind augustus 1903 afscheid van de raad met de mededeling dat hij ook buiten de raad veel voor de gemeente kon doen. Zijn teleurstelling is echter van korte duur geweest. In augustus 1904 nam H.J. Croockewit – effectenhandelaar, bankier, liberaal en remonstrant – wegens vertrek uit de stad ontslag uit de raad waarin hij voor district III zitting had. Een mooiere gelegenheid om Gerritsen weer in de raad te brengen kon zich haast niet voordoen. De vrijzinnig-democraten (liberalen) togen via hun kiesvereniging en propaganda-club aan het werk. Ook de kiesvereniging *Amersfoort* kandideerde Gerritsen en beval hem warm aan als ‘een onafhankelijk man, voorstander van een goed, degelijk en niet te duur gemeentebeheer’.⁵⁵ De anti-revolutionairen en rooms-katholieken vestigden hun hoop op de architect H. Kroes. De uitslag van de verkiezing op 27 september 1904 was een groot succes voor de vrijzinnigen en betekende een herwaardering voor Gerritsen persoonlijk. Bij een hoge opkomst van 82% van de kiezers haalde hij bijna 56% van de uitgebrachte stemmen. Na het bekend worden van de uitslag werd hem een serenade gebracht en voerde men hem in optocht naar een bijeenkomst van de vrijzinnige propaganda-club, waar hij vele gelukwensen in ontvangst mocht nemen.⁵⁶

Veranderingen in het politieke bestel maakten dat Gerritsen zijn oude populariteit en hoge stempercentages niet meer terugkreeg. Toen hij volgens het rooster van aftreden in de zomer van 1907 weer aan de beurt was, had hij twee ronden nodig om in zijn oude kiesdistrict I gekozen te worden. Uiteraard was hij de uitgesproken kandidaat van de *Vrijzinnige Kiesvereniging Amersfoort* en de *Vrijzinnig-Democratische Kiesvereniging*, maar veel stemmen werden in de eerste ronde ook gehaald door de anti-revolutionair W. Kleber en de beide kandidaten van de SDAP. Bedroeg het verschil tussen Gerritsen en Kleber in de eerste ronde 56 stemmen in Gerritsens voordeel, bij de tweede ronde, toen de socialistische kan-

didaten niet meer mee mochten doen liep het op tot 112. Het meedoen van de SDAP aan de verkiezingen, en nog wel met twee kandidaten in alle drie de districten, haalde stemmen weg bij de vrijzinnig-democraten, die tot dan toe de meest sociaal voelende groepering in de raad waren geweest, en speelde daarmee rechts in de kaart. Zo bleef het opkomstpercentage in district I, dat in de eerste ronde 68% bedroeg (nagenoeg evenveel als in de twee andere districten), in de tweede ronde nagenoeg gelijk met 70%. Van de in de eerste ronde op de socialisten uitgebrachte stemmen kreeg Gerritsen in de tweede ronde slechts ongeveer de helft erbij. Veel socialistische kiezers zullen zijn thuis gebleven. Geheel anders verliep de verkiezingsstrijd in district III. Kwam daar in de eerste ronde bijna 69% van de kiezers op, in de tweede ronde steeg het percentage tot 84.⁵⁷

Zes jaar later had Gerritsen weer twee ronden nodig om herkozen te worden. Ditmaal ondervond hij niet alleen oppositie van rechts en van de socialisten, maar ook in eigen kring. Men durfde zich nog net niet tegen hem uit te spreken, maar steunde hem evenmin openlijk. Bij de verkiezing op 2 juli 1913 waren er voor de twee plaatsen in district I acht kandidaten. Gerritsen en het eveneens aftredende raadslid J. van der Wal, boterfabrikant en vrijzinnig-democraat, kregen weliswaar de meeste stemmen, maar lang niet genoeg om de kiesdeler te halen. Voor de daardoor noodzakelijk geworden tweede ronde, waarin de twee vrijzinnigen het moesten opnemen tegen twee anti-revolutionairen, sprak niemand openlijk zijn steun uit voor Gerritsen. Het bestuur van de Afdeling Amersfoort van de *Vrijzinnig-Democratische Bond* ried zijn kiezers aan, hun stem uit te brengen op 'vrijzinnige kandidaten' en noemde daarbij geen namen. De nieuwe kiesvereniging *Amersfoort's Belang* nam een motie aan, waarin zij de kiezers inzake de kandidatuur-Gerritsen vrijliet hun stem uit te brengen maar voor de tweede plaats wel dringend Van der Wal aanbeval. In het geval-Gerritsen werd dit gemotiveerd met de overweging, dat deze "als leider van een groep vrijzinnigen, gedurende de laatste jaren een overwegend aandeel heeft gehad in de aanneming van verschillende voorstellen, die in strijd zijn met de vrijzinnige beginselen, en in gebreke is gebleven zijn invloed aan te wenden om de Gemeente te bewaren voor den financieelen nood waarin deze naar zijn eigen verklaring [...] verkeert". Deze laatste toevoeging wijst erop, dat vooral Gerritsens stemgedrag bij financiële onderwerpen hem tegenstanders heeft bezorgd.⁵⁸

In de tweede verkiezingsronde op 9 juli 1913 eindigde Gerritsen op de tweede plaats, na Van der Wal maar ver vóór de beide anti-revolutionaire kandidaten. Had hij op 2 juli nog 259 stemmen gehaald (35%) en Van der Wal 216 stemmen (29,2%), wat er slechts 11 meer waren dan die van de anti-revolutionair die op de derde plaats eindigde, in de tweede ronde brachten 55,9% van de kiezers hun stem uit op Van der Wal en 54,4% op Gerritsen.⁵⁹ Het besluit van de vrijzinnigen geen voorkeur voor hem uit te spreken, heeft duidelijk in zijn nadeel

gewerkt. Evenals in 1907 waren ook deze zomer de opkomstpercentages in Gerritsens kiesdistrict I beduidend lager dan in de beide andere, zodat ook nu weer veel kiezers liever van de stembus wegbleven dan hun stem op een ander uitbrachten.⁶⁰ De matige resultaten die Gerritsen aan de stembus behaalde, zijn des te opmerkelijker omdat juist in deze periode de vrijzinnig-democraten/liberalen hun meeste stemmen haalden in de Amersfoortse kiesdistricten. Nog pas in juni 1913 had het district Amersfoort ervoor gekozen de liberaal mr. W.H. de Beaufort naar de Tweede Kamer af te vaardigen, daarmee een einde makend aan een periode van meer dan een halve eeuw waarin uitsluitend anti-revolutionairen of hun geestverwanten naar Den Haag waren gestuurd. In de gemeenteraad hadden de liberalen een overwicht. Na de verkiezing van juli 1913 bestond de raad uit 11 liberalen, 1 vrij- of oud-liberaal, 4 rooms-katholieken en 3 anti-revolutionairen.⁶¹

De verminderende populariteit tastte Gerritsens maatschappelijke positie in het Amersfoort van het begin van de 20ste eeuw niet aan. De *Amersfoortsche Almanak* uit die tijd vermeldt hem als bestuurslid, vice-voorzitter en voorzitter van verenigingen en organisaties als het Fonds tot stichting van een Protestants Weeshuis, de Vereeniging 'Kindervoeding', de Vereeniging tot het bouwen en verbeteren van woningen, Het Groene Kruis en de Afdeling Amersfoort van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Ook was hij commissaris van de Amersfoortsche Bank en van het vrijzinnige orgaan *De Eemlander*. Van enkele organisaties die hij in de jaren 1890-'95 had helpen oprichten, was hij nog lang voorzitter. Bij vrijzinnige raadsleden als David Gerritsen treffen we dus heel andere nevenfuncties aan dan bij de anti-revolutionairen en rooms-katholieken, die de traditionele regentenambten bij de gasthuizen en de Poth voor zich bleven reserveren. Economisch bleef het Gerritsen zeer goed gaan. In 1909 was hij één van de slechts zes Amersfoorters op de lijst van 167 inwoners van de provincie Utrecht, die het hoogst waren aangeslagen in de directe belastingen. Daarmee was hij voor die tijd miljonair.⁶²

David Gerritsen overleed te Amersfoort op 22 juli 1916 en werd, overeenkomstig de voorkeur van de vrijzinnigen voor crematie, te Driehuis-Westerveld gecremeerd. De hoofdredacteur van de *Amersfoortsche Courant* schreef een necrologie van 4½ kolom. Daarin stelde hij, dat degene die eens de geschiedenis van de stad in de jaren 1890-1916 zou beschrijven, jaren waarin grote veranderingen in de stad hadden plaatsgevonden, 'telkens en telkens' de naam Gerritsen zou ontmoeten. De krant prees vooral 's mans filantropie. Behoeftigen en minderbedeelden konden rekenen op een anonieme gift en bij gelegenheid waarde Gerritsen als een gulle, anonieme St. Nicolaas rond.⁶³ In de raad ging het overlijden van zijn langstzittende lid niet ongemerkt voorbij. De waarnemend voorzitter herdacht Gerritsen op een vergadering, die hij op 15 augustus, Maria Hemelvaart, had uitgeschreven. Dat bracht het streng katholieke raadslid Kroes ertoe,

te verzoeken geen raadsvergaderingen meer uit te schrijven op katholieke feestdagen. Op het antwoord van de voorzitter, dat voor de katholieken bij wie hij geïnformeerd had Maria Hemelvaart een kerkdag maar geen feestdag was, replieerde Kroes dat er ook andere katholieken waren. Zo woedde de strijd tussen vrijzinnig en orthodox verder.

De derde en vierde generatie David Gerritsen was op 12 oktober 1876 in Baarn gehuwd met de daar geboren en getogen Johanna Voorthuijsen, dochter van een genees-, heel- en verloskundige. Johanna trad in de zomer van 1881 samen met haar oudste schoonzuster toe tot de Remonstrantse Broederschap in Amersfoort. Uit het huwelijk werden drie zoons geboren en een dochter, die dood ter wereld kwam. Evenals zijn vader leidde David zijn zoons al vroeg voor de handel op en nam hij ze op jonge leeftijd in de firma op, oudste zoon Hendrik in 1900 en tweede zoon Carel Victor in 1902. In 1906 werden beiden mede-firmant en na zijn vaders dood trad ook de derde zoon, Marius Dirk Johan, toe. Carel Victor Gerritsen jr., die onder meer captain van de voetbalclub Quick was geweest, kwam om het leven bij het grote spoorwegongeluk dat in 1918 bij Weesp-Muiden plaatsvond en dat aan 41 mensen het leven kostte. Onder hen bevonden zich ook het eerder genoemde raadslid J. van der Wal en diens vrouw.

Carel Victors weduwe Charlotte Henriëtte Teengs, dochter van de directeur van het Amersfoortse kantoor van de Nationale Bankvereniging, hertrouwde in 1920 met haar zwager Marius Dirk Johan Gerritsen. Deze, die in 1919 voor de vrijzinnigen kandidaat stond voor de gemeenteraad,⁶⁴ loodste de graanhandel met zijn broer Hendrik door de crisistijd en na diens dood in 1940, ook door de oorlog. In 1947 stond Marius nog aan het hoofd, toen men het honderdjarig bestaan van het bedrijf vierde en de *Amersfoortse Courant* hem interviewde. Het jubileum had in 1945 wegens de oorlogsomstandigheden niet door kunnen gaan. Marius overleed in 1954 in Amersfoort. In 1962 kwam aan de toen nieuwe insteekhaven van de Eem een nieuw gebouwencomplex met silo voor de N.V. Gerritsen gereed. De familie maakte toen allang geen deel meer uit van de leiding van het bedrijf.⁶⁵

Kinderen en kleinkinderen uit de twee huwelijken van Charlotte Teengs – zij was een van de laatste afstammelingen uit een oude Edamse regentenfamilie – namen in 1956 de achternaam Teengs Gerritsen aan. De bekendste van hen was Johan, de tweede zoon van Carel Victor jr., die om hem te onderscheiden van zijn oudere broer Jan als Hans door het leven ging. Na eerst in Lausanne op kostschool te zijn gedaan kregen beide broers een opleiding voor de handel. Jan Gerritsen werd eerst automobielerkoper en trad later in dienst van Fokker. Hans Teengs Gerritsen, in 1907 in Amersfoort geboren en leerling van het stedelijk gymnasium, bleef na zijn kostschool nog in Lausanne en studeerde aan de hogere handelsschool aldaar. Hij was een niet onverdienstelijk (ijs)hockeyer,

Het jubileum van de firma Gerritsen in 1947. In het midden, zittend links, Marius Dirk Johan Gerritsen met zijn echtgenote. GAA.

waterpoloër en bokser. Na zijn terugkeer in Amersfoort was hij koopman in de familiefirma tot hij met zijn gezin in 1938 naar Den Haag vertrok. Teengs Gerritsen is bekend geworden als verzetsman, 'Nacht- und Nebelgefangene' in Natzeiler en Dachau en groot vriend van prins Bernhard. In de jaren 1945-'48 was hij werkzaam bij het Bureau Nationale Veiligheid, waarna hij zich als zelfstandig vertegenwoordiger en handelaar in onder meer wapens vestigde. Hij was medeoprichter en voorzitter van de Stichting 40-45, vice-voorzitter van de Stichting Samenwerkend Voormalig Verzet en voorzitter van het Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers, maar ook vice-voorzitter van het Nederlands Olympisch Comité, voorzitter van de Nederlandse Boksbond en lid van het Bondsbestuur van de Nederlandse IJshockey Bond.

NOTEN

1. *Amersfoortsche Courant* (verder aan te halen als AC) 14-7-1865.
2. Afgewezen 29 januari (Raadsnotulen).
3. Raadsnotulen 16-8-1870. De koopsom bedroeg 4500 gulden. Op 29 december 1887 verwierp de raad het ontwerp-besluit tot verhuur aan D. Gerritsen van grond nabij het complex de Hooibergen voor de bouw van een nieuwe hooischaar. De reden was uitbreiding van het brandgevaar.
4. Deze gegevens over het gezin Gerritsen en de hierna volgende over de jonge Carel Victor zijn ontleend aan A.H. Jacobs, *Herinneringen*. Amsterdam 1924; ongewijzigde herdruk Nijmegen 1978, hoofdstuk X.
5. J.G. Smit, 'Amersfoort en de remonstrantse gemeente. Een overzicht van de betrekkingen tussen de stad en de remonstranten van 1619 tot in het begin van de twintigste eeuw', in: W.H. Lenselink en A. Rot, eds. *Professie doende van de remonstrantse religie. 375 Jaar Remonstranten in Amersfoort*. Amersfoort 1994, pp. 11-39, i.h.b. 32-34.
6. Gemeentelijke archiefdienst Amersfoort (verder aan te halen als GAA), Archief Remonstrantse Broederschap, doos 9, lidmatenregister.
7. Zie over het politieke leven in Amersfoort vóór en na de invoering van de Gemeentewet en de rol van Zegers Veeckens daarin de doctoraalscriptie van Lisenka Schmitz, *Amersfoort en de Gemeentewet; onderzoek naar twintig jaar stadsbestuur 1840-1860*. Z.pl. 1986 (GAA, bibliotheek depot 669).
8. Gerritsen liet onder meer voor eigen rekening zijn vertaling van het boek van de Britse feministe Annie Besant over het bevolkingsvraagstuk drukken bij de Barneveldse drukker Boonstra. De voorman van de Nederlandse liberalen S. van Houten schreef een voorwoord (C.V.G[erritsen], *De wet der bevolking*, door Annie Besant. Barneveld 1878).
9. Het bestaan van dit blad wordt door Aletta Jacobs vermeld. Exemplaren zijn nog niet in Nederlandse bibliotheken aangetroffen.
10. Jacobs, *Herinneringen*. p. 199.
11. Nadat hij in 1869 niet was herkozen, was hij een jaar later weer in de raad gekomen.
12. AC 14-7-1865.
13. 25-8-1857, 23-6 en 27-6-1865.
14. Advertentie met oproep bijeen te komen in het evangelisatielokaal in de Muurhuizen bij de Kamperbinnenpoort in de AC van 31-5-1881.
15. Het proces kreeg veel aandacht in de stad. De AC verscheen op 31 mei 1881 zelfs met een extra editie.
16. AC 12-7-1881.
17. AC 29-7-1881 en 2-8-1881. In de raad was op 26 juli de uitslag van het proces over het vuur-, haven- en tonggeld aan de orde geweest. In de raad werd tot hoger beroep besloten. Van Cleeff noemde in zijn krant de oppositie "nog minder humaan dan de revolutieguillotines, [omdat zij] zoo maar in eens af, zonder pardon, vijf hoofden wilde doen vallen".
18. J.L. baron Nepveu, 1819-1903, een ongehuwde rentenier.
19. Bij de verkiezing van 1883 kandideerden zowel de kiesvereniging *Amersfoort* als de Hoofdkiesdistrictsvereniging de oud-officier van de cavalerie E.L.H. van Lanschot Hubrecht in de plaats van de aftredende Scheltus (AC 29-6-1883). Toch werd

Scheltus gekozen.

20. Over C.V. Gerritsens Amersfoortse periode bestaat nauwelijks literatuur. Te noemen valt alleen de scriptie van E.M.C.

van Enk, *C.V. Gerritsen, Gemeenteraadslid van Amersfoort 1881-1885*. Een exemplaar is aanwezig in de bibliotheek van het GAA.

21. *Eenige bezwaren tegen het reglementeeren der prostitutie*. Amersfoort, A.M. Slothouwer, 1882.

22. C.V. Gerritsen, *Bespiegeling der adviezen, aan den Gemeenteraad van Amersfoort uitgebracht, inzake het Lager Onderwijs*. Amersfoort 1882 (uitgave in eigen beheer; GAA, bibliotheek depot 892).

23. Maar niet in alle zaken. Toen Gerritsens broer David een stuk grond buiten de Kleine Koppelpoort wilde huren ten behoeve van zijn sleepbootdienst, was Bake vóór en Huet tegen. De ondernemers Bake en Huet hadden principiële bezwaren tegen het ondershands verlenen van de concessie voor de gasfabriek, Gerritsen merkwaaarderwijs niet. Uiteindelijk stemde van de hier genoemden alleen Gerritsen vóór de concessie van de gasfabriek, Bake, Huet, Groeneboom en Calkoen waren tegen (raadsnotulen 21-2-1882, 2-5, 4-5, 17-5 en 5-6-1883).

24. D.d. 4-11-1884.

25. Th.M. Wijnthjes & D.J. Noordam, 'Het bemoeilijken van het kwaad. De prostitutie in Amersfoort tussen 1856 en 1911: van regulering tot bordeelverbod', *Jaarboek Oud Utrecht* 1997, pp. 231-260; Th.M. Wijnthjes, 'Ontucht in Amersfoort. Prostitutiebeleid van 1856 tot 1911', *Fleहित. Historisch Jaarboek* 2000, pp. 110-134.

26. Hij publiceerde in 1887 de omvangrijke studie *De Nederlandsche Bank: haar verleden en haar toekomst*.

27. Jacobs, *Herinneringen*.

28. H.J. Scheffer, *Henry Tindal. Een ongevoon heer met ongewone besognes*. Bussum 1976.

29. De in het *Algemeen Handelsblad* in 1904 gepubliceerde reisbrieven over hun reis door de Verenigde Staten verschenen later in boekvorm: C.V. Gerritsen en A.H.

Jacobs, *Brieven uit en over Amerika*. Amsterdam 1906.

30. H.J. Mehler, *La femme et la féminisme. Collection de livres, périodiques etc. sur la condition sociale de la femme et le mouvement féministe, faisant partie de la bibliothèque de M. et Mme. C.V. Gerritsen (Dr. Aletta H. Jacobs) à Amsterdam*. Paris, V. Giard & E. Brière, 1900. Van de catalogus is een exemplaar aangetroffen in The Schlesinger Library van het Radcliffe College, een opleidingsschool voor jonge vrouwen (in 1999 gefuseerd met Harvard University te Cambridge, Massachusetts). In 1904 verkochten Carel en Aletta hun collectie aan de Crerar Library te Chicago (Mineke Bosch en Annemarie Kloosterman, *Lieve Dr. Jacobs. Brieven uit de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht 1902-1942*. Amsterdam 1985. 263). Vgl. verder Els Kloek en Yvonne Scherf, 'De vrouwenbibliotheek van de man van Aletta Jacobs. Een bibliografie van de Nederlandstalige titels', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 3 (1982).

31. Bosch en Kloosterman, *Lieve Dr. Jacobs*. p. 67.

32. Volgens zijn hierna te noemen necrologie.

33. H.A. Gerritsen was toen bijna 74 jaar oud, zijn vrouw 67 jaar.

34. Van de 25 eerste telefoonnummers had Gerritsen er twee, één privé en één voor zijn firma.

35. Zie voor genoemde advertenties de *AC* van 9-11-1893.
36. Advertenties in de *AC* van 13-11-1893.
37. De volledige uitslag: opgekomen 613 kiezers, Gerritsen 284 stemmen, Hamers 199, Kleber 103, Van Wessum 5.
38. Raadsnotulen 31-10-1894.
39. Raadsnotulen 1894 en 7-1-1896.
40. Gerritsen sprak op 9 februari 1897 zijn dank uit voor het laten sneeuwruimen, waardoor veel werklozen wat hadden kunnen verdienen. Na zijn herverkiezing zwaaide hij de ambtenaren lof toe, die de verkiezing hadden geregeld (Raadsnotulen 9-2-1897 en 27-7-1897).
41. Raadsnotulen 26-4-1898, 5-9-1899.
42. Raadsnotulen 6-12-1898.
43. Raadsnotulen 23-5, 6-6, 12-7-1899.
44. Raadsnotulen 12-3-1900.
45. Raadsnotulen 26-4-1898 en 28-6-1898.
46. Raadsnotulen 23-5 en 6-6-1899.
47. Wolter, die in juli 1885 uit Amsterdam in Amersfoort werd ingeschreven met zijn vrouw, een dochter van 13 jaar oud en een zoon van 12 jaar, peilde twee maanden later de mening van de rector. Die verklaarde dat een dergelijk verzoek nog niet eerder was gedaan en er persoonlijk niet tegen te zijn, 'omdat zulke leerlingen [nl. meisjes] meestal goed leeren', maar dat hij de opinie van curatoren wilde weten. Deze waren van mening, dat zij niet gerechtigd waren tot een beslissing en dat verzoeker zich tot het gemeentebestuur moest wenden.
48. Raadsnotulen 30-4, 2-6, 17-6, 26-6-1886; GAA, Archief Latijnse school 133, correspondentie d.d. 19-9-1885, 18-5 en 22-5-1886.
49. Zij was de zuster van de bekende Amersfoortse kunstschilder Hendrik Jan Wolter.
50. Raadsnotulen 21-3-1899, 8-5-1900; GAA, Archief Latijnse school 133, correspondentie d.d. 23-1 en 22-3-1899, 28-4 en 9-5-1900.
51. Raadsnotulen 20-12-1900.
52. Tot de lastige jongensleerlingen behoorden een zoon van de predikant Ter Haar Romenij en een zoon van de Baarnse wethouder Bicker Caarten.
53. GAA, Archief Latijnse school 133, correspondentie d.d. 22-12-1900, 8-1, 16-1, 24-1 en 18-6-1901, en een krantenknipsel van 10 april 1901 over de vergadering van de Vrouwenraad. Mevr. Molijn-de Groot uit Nunspeet was belast met het onderzoek. Was zij familie van het meisje? Het Amersfoortse gymnasium had een regionale functie, die nog toenam na de opheffing van het progymnasium in Harderwijk in 1885.
54. Van de 385 uitgebrachte stemmen voor twee kandidaten kreeg Visser er 300, Prikken 212 en Gerritsen 166 (*AC* 14-7-1903).
55. *AC* 24-9-1904.
56. *AC* 27-9 en 29-9-1904. De volledige uitslag: Gerritsen 287 stemmen, Kroes 155 en de derde kandidaat, schilder en behanger J.R. van 't Hof, 60.
57. *AC* 6-7, 9-7 en 18-7-1907.
58. *AC* 3-7, 5-7 en 12-7-1913.
59. De uitslag van deze verkiezingsronde is niet aangetroffen in de *AC* en is ontleend aan *De Eembode, [rooms-katholiek] Nieuws- en advertentieblad voor Amersfoort en omstreken* d.d. 11-7-1913.
60. De opkomstpercentages (eerst wordt het percentage van 2 juli vermeld, daarna dat van 9 juli): district I 76,1% om 74,4%, district III 84,2% om 84,8%. In district II, waar geen tweede ronde nodig was, kwam in de eerste ronde 86,1% van de kiezers op.

61. *De Eembode* 11-7-1913. In 1915 zou de eerste SDAP-er zijn intrede in de raad doen.

62. Bijvoegsel *Nederlandsche Staatscourant* 5 mei 1909 nr. 104.

63. AC 25-7-1916. In het begin van zijn necrologie vergist hoofdredacteur P.J. Frederiks zich en schrijft hij de intrede van Carel Gerritsen in de raad aan David toe.

64. J.D.H. van der Neut, 'Tijdgenoten', in: *Weerklank. Opstellen over de geschiedenis van Amersfoort e.o. aangeboden aan D.H. Huygen.* Amersfoort 1962, p. 64.

65. AC 20-9-1947 en 28-6-1962; Chr. Diesveld, Th. Hendriksen en J.D.H. van der Neut, *Kent u ze nog ... de Amersfoortse Keitrekkers.* Zaltbommel 1974. Foto nr. 71.

Opening van de nieuwe gasfabriek in Amersfoort op 17 augustus 1900. David Gerritsen had zich hiervoor sterk ingezet. Mogelijk staat hij op deze foto maar wie hij dan zou zijn is onbekend. Een aantal andere spelers op het politieke toneel van die tijd is wel bekend. In het midden links naast de architect W.H.Kam (met strohoed) burgemeester jhr.mr.T.A.J.van Asch van Wijck, rechts van Kam wethouder M.L.Celosse. Uiterst links wethouder E.L.Visser. Ter rechter zijde links van de heer met strohoed A.A.Hamers. GAA.